

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online) tijdschriften van Boom uitgevers zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this article may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher. No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of the publisher.

Boeken

Seks, complex?

Bespreking van

Willem Heuves en Nina Silvester (red.)
(2023). *Seks in de praktijk*. Antwerpen:
Gompel & Svacina. ISBN 9789463714747, 151
pp., € 32,50

HETTY ROHOLL

Bij het openslaan van deze bundel zijn het de illustraties die onmiddellijk de aandacht trekken. Kleurrijke raadselachtige foto's die mooi afgestemd zijn op de inhoud van het boekje *Seks in de praktijk*.

De redactie vond dat in een bundel als deze aandacht voor het werk van de Franse analyticus Jean Laplanche (1924-2012) niet mocht ontbreken. Laplanche was, als vertaler van het enigmatische, een verbinder in tijd en theorievorming tussen Freud met zijn verleidings- en drifttheorie en het oedipuscomplex, en het ontwikkelingsmodel van seksualiteit van Peter Fonagy en Mary Target, gebaseerd op vroege affectieve spiegeling. Laplanche veronderstelt dat we het ontstaan van verlangen en seksualiteit niet moeten zoeken in de biologie of in de driften. Hij ziet het ontstaan van de seksualiteit in de interactie van de ouder met het kind, in het doorgeven van het onbewuste denken, voelen en doen van de ouder. Het kind krijgt verwarrende, raadselachtige boodschappen die het niet kan begrijpen, laat staan integreren. De kerngedachte van Laplanche is dat de drijvende kracht van de menselijke seksualiteit voortkomt uit

de behoefte om een verloren object, het onbegrijpelijke van de ouder, te vervangen door een denkbeeldig/fantasmatisch object. De ideeën van Laplanche resoneren bij het lezen van vrijwel elk hoofdstuk in dit boek.

Met de vraag 'Is seksualiteit van onszelf?' borduurt Mary Target in hoofdstuk 2 voort op de theorie van Laplanche en vraagt ze zich af hoe de 'verleiding' van de moeder de opwinding van de baby seksualiseert. Ook vraagt ze zich af hoe 'het komt dat het objectvinden en objectrelaties zo centraal blijven staan in de volwassen seksualiteit'. In een boeiend hoofdstuk, waarbij begrippen als spiegelen, mentaliseren, containment en fantasie een belangrijke rol spelen, probeert ze daar antwoorden op te vinden. Daarnaast besteedt ze aandacht aan de implicaties van haar bevindingen voor de overdracht.

Paul Verhaeghe richt zich in het volgende hoofdstuk op drie markante gebeurtenissen in de geschiedenis van de seksualiteit: Freuds *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* in 1905, de seksuele revolutie in de zestiger jaren van de vorige eeuw, en de aandacht voor gender rond de millenniumwisseling. Freuds omschrijving van infantiele seksualiteit is baanbrekend, namelijk dat kleuters polymorf pervers zijn; alle latere perverse activiteiten zijn bij hen reeds te observeren. Het typische van een perversie bij een volwassene is het ontbreken van het polymorfe karakter en de reductie tot een zich herhalend patroon. Het typische van de 'gezonde' seksuele drift bij de mens is nu juist grote variabiliteit. Dit inzicht heeft in de loop der

tijd tot veel meer tolerantie geleid. Seks is uiterst persoonlijk.

Verhaeghe besteedt ook aandacht aan de seksuele revolutie, de genderemancipatie (1960-1980) en de neoliberale vermarkting van de seksualiteit sinds 1980.

Marc Hebbrecht begeeft zich met zijn bijdrage 'Overdrachtsliefde en haar lotgevalen' op voor hem bekend terrein. Hij heeft menig boek over dit onderwerp op zijn naam staan. Seksualiteit speelt in elke (therapeutische) relatie een rol. Dat geldt voor de patiënt en dat geldt voor de therapeut. Hij brengt dit met zijn verwijzing naar de therapeutische relatie in de televisieserie *In Treatment* duidelijk in beeld. Verleiding is inherent aan de analytische setting.

De laatste decennia wordt in de interactie gepleit voor open communicatie, mede op grond van het werk van Sándor Ferenczi. De therapeut moet zijn menselijkheid niet verbergen achter een professionele façade. De toenemende elasticiteit van het kader en het belang van authenticiteit brengen wel een groter risico met zich mee van grensvervaaging en seksuele grensoverschrijding. Een zeer lezenswaardig hoofdstuk en een pleidooi voor zelfzorg op dit belangrijke onderdeel van de psychoanalytische praktijk.

Verrassend is het intermezzo 'Het libidogedoe' van Maxim Februari, een column die in 2018 verscheen in de *NRC*. Hij vertelt van ervaringen van transmannen die op volwassen leeftijd alsnog in de mannelijke puberteit belanden door het toedienen van testosteron in een transitietraject. Februari weet niet of de verhalen representatief zijn en voegt eraan toe: 'Je kunt eindeloos theoretiseren, studeren, debatteren, maar sommige dingen leer je alleen door geleefde ervaring.' De bijdrage van Linda Dil gaat over de seksuele ontwikkeling van het meisje, en zij is daarvoor onder andere te rade gegaan bij

zogenoemde coming-of-agefilms van jonge meisjes. Ze vroeg zich af of de seksuele ontwikkeling van meisjes anders in beeld gebracht wordt door een mannelijke regisseur dan door een vrouwelijke, en onderzocht de begrippen *female gaze* en *male gaze*. 'De female gaze wil niet laten zien hoe iets eruitziet, maar hoe iets voelt', aldus filmrecensent Dana Linssen. 'Esthetisch gezien wordt met de female gaze een minder directe, dromerige, vluchtiger blik getoond dan de erotiserende, expliciet voyeuristische male gaze.'

Met de aandacht voor de psychoanalytische theorieën over vrouwelijke seksualiteit voert Dil onder andere Thomas H. Ogden (1987) op, die erop wijst dat een meisje juist sterk gericht blijft op moeder (dit in tegenstelling tot de aanname van het vrouwelijke oedipus-complex), terwijl ze tegelijkertijd gedreven wordt door hoop en openheid voor nieuwe ervaringen als ze zich tot haar vader wendt. Specifiek voor een meisje geldt dat zij zich moet identificeren met haar moeder, van wie ze zich ook moet losmaken. Zonder positieve identificatie met het vrouwenlichaam en zonder voldoende losmaking van haar moeder wordt het voor een meisje moeilijk om haar eigen lust en verlangen te ontdekken.

In hoofdstuk 7, 'Als het bloed kruipt waar het niet gaan kan ...', verdiept Linda van Mil zich in het fenomeen perversie en volgt daarin Estela Welldon in haar boek *Playing with dynamite* (2011). Zij geeft aan dat perversie draait om een conditie waarin de seksuele component van de persoonlijke ontwikkeling niet goed ontwikkeld is, waardoor het een persoon niet lukt om binnen een intieme relatie op wederkerige basis emotionele en seksuele bevrediging met een ander te krijgen. Angst en agressie lopen dan zo hoog op dat dit de persoon overneemt. Om

deze spanningen kwijt te raken voelt de persoon zich gedwongen tot een compulsieve handeling.

Denkend over het ontstaan en de onderliggende dynamiek van perversie komt zowel Wellدون (1988) als Glasser (1979) uit op het Core-complex waarbij het kind in reactie op angsten en overspoeling bij separatie op individuatie van de moeder in de eerste levensmaanden, later in het leven reageert met agressie in relaties. De perverse moeder stimuleert het kind om zich te identificeren met haar wensen. Het kind wordt gereduceerd tot behoeftebevrediger van de moeder. Hiermee moet het de rest van zijn identiteit loochenen, en daarmee ook alle verlangens naar separatie en autonomie.

Mark Kinet, hoofdredacteur van de serie Psychoanalytisch Actueel, sluit het boek af. In de genoemde reeks was hij als co-redacteur onder meer verantwoordelijk voor de uitgave *Psychoanalyse als seksuologie?* (Kinet & Baeten 2015), en zijn kritische bijdrage 'Psychoanalytische seksualiteit' in dit boek sluit daarop aan. In 'negen nawoorden' — onder de volgende kopjes: 'Psychoseksualiteit', 'Infantiele seksualiteit', 'Het Oedipus-complex', 'Verdrongen seksualiteit', 'Verleid tot seksualiteit', 'Neuropsychoanalytische seksualiteit', 'Filosofische seksualiteit', 'Problematische seksualiteit' en 'In de ban van het kruis' — zorgt hij voor een verdiepingslag na het voorgaande, waarbij de neuropsychoanalytische kijk op seksualiteit een tot dan toe onbesproken dimensie toevoegt aan de zoektocht naar het wezen van de menselijke seksualiteit.

De bundel *Seks in de praktijk* is alleszins de moeite van het lezen waard. Met als opmaat de ideeën van Jean Laplanche, wordt de lezer uitgenodigd tot rêverie. Veel aspecten van de menselijke seksualiteit passeren de

revue, terwijl het onmogelijk blijft om de seksualiteit in een allesomvattende theorie te vangen. *Food for psychoanalytic thought.*

Literatuur

- FONAGY, P. & TARGET, M. (1996). Playing with reality – I. Theory of mind and the normal development of psychic reality. *The International Journal of Psychoanalysis*, 77(2), 217-233.
- HOLMES, L. (2000). The internal triangle — New theories of female development. *Modern Psychoanalysis*, 25(2), 207-226.
- KINET, M. & BAETEN, K. (2015). *Psychoanalyse als seksuologie? — Libido van gesel tot gesel*. Antwerpen: Gompel & Svacina.
- LAPLANCHE, J. & PONTALIS, J.B. (1968). Fantasy and the origins of sexuality. *The International Journal of Psychoanalysis*, 49(1), 1-18.
- WELLDON, E.V. (2011). *Playing with dynamite — A personal approach to the psychoanalytic understanding of perversions, violence and criminality*. London: Routledge.

<https://doi.org/10.5553/PA/259027332025031002011>

Een psychodynamische formule

Bespreking van

Marc Hebbrecht (2024). *Handboek psychodynamische diagnostiek — Formulering, nosografie, toepassing*. Antwerpen: Gompel & Svacina. ISBN 9789463715164, 395 pp., € 59,50

JOS DIRKX

Dit fraai uitgegeven handboek geeft een actueel overzicht van de psychodynamische, alsmede psychoanalytische diagnostiek. De titel is echter te bescheiden gekozen, omdat